

VÄLJARE OCH VALDA OM VINSTER I VÄLFÄRDEN¹

LENNART NILSSON

Sammanfattning

Flera olika alternativa sätt att mäta bekräftar att det finns ett utbrett opinionsstöd för vinstbegränsningar och för ett förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Samtidigt anser omkring 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg. Även bland valfrihetsanhängare anser ett flertal att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Det gäller även grupper som själva nyttjar privata alternativ eller har nära anhöriga som gör det. Resultaten visar också att svenska folket inte i första hand ser vinstdrivande företag som huvudalternativ till kommun- och landsting/regioner, utan idéburna organisationer. När det gäller frågan om åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i vinstfrågan visar resultaten att det råder stor åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda bland de rödgröna partierna men inte inom alliansen. Allianspartiernas riksdagsledamöter har ett betydande åsiktsavstånd till sina egna sympatisörer. Den bristande åsiktsöverensställningen är förvånande mot bakgrund av tidigare studier som visat god överensstämmelse mellan väljare och valda i vänster-högerrelaterade sakfrågor.

Vinster inom välfärden har under senare år blivit en av de mest ideologiskt laddade och omdebatterade politiska frågorna. På elitnivån har ställningstagandena varit långt ifrån kristallklara. Vänsterpartiet har sedan länge krävt förbud mot vinster och Socialdemokraterna har tagit ställning för begränsningar i möjligheterna till vinstuttag. I *Framtidskontraktet* antaget av Socialdemokraternas partikongress i april 2013 framhölls att ”Vinstintresset skall inte vara styrande i välfärden”. Vid partikongressen 2017 skärptes kraven på begränsningar, som skall omfatta hela välfärdssektorn inte bara skolan som tidigare diskuterats (www.socialdemokraterna.se). Även Landsorganisationen (LO) har varit pådrivande i frågan om vinster i välfärden (www.lo.se).

Tre ledande miljöpartister bad i en debattartikel i Aftonbladet om ursäkt för partiets tidigare friskolepolitik och framhöll: ”Nu gäller det att göra rätt. Och i detta måste ligga att få bort vinstintresset ur ekvationen” (Ruwaida, Pertoft och Amin, 2012). MP har ändrat uppfattning i vinstfrågan men först efter valet 2014 träffade de rödgröna partierna en överenskommelse i denna fråga ”Överenskommelse om välfärd utan vinstintresse”. Baserat på denna uppgörelse tillsatte regeringen i mars 2015 en utredning ”Ett nytt regelverk för offentlig finansiering av privata utförda tjänster” (Regeringen, Dir. 2015:22).

I sitt sommartal 2012 framhöll Sverigedemokraternas partiledare att välfärden inte är vilken marknad som helst och att vinstuttag måste regleras hårdare (www.sverigedemokraterna.se). Partiet har emellertid ändrat uppfattning i frågan och ledande företrädare hade i dessa frågor kontakt med flera näringslivsorganisationer, KREAB, Svenskt Näringsliv och Almega (www.di.se, september 2015).

De borgerliga partierna har gemensamt betonat att valfrihet förutsätter privata alternativ och därmed också vinstdrivande verksamhet och att effektiviteten främjas av privat företagsamhet inom välfärdssektorn. Det har också förekommit en intern debatt mellan allianspartierna i regeringen men i år efterlyste ledande företrädare för allianspartierna i ett debattinlägg en långsiktig överenskommelse om välfärdens villkor men utan vinstbegränsningar (www.svd.se, 170423).

Svenskt Näringslivs VD Urban Bäckström framhöll i ett brev till medlemsföretagen att den socialdemokratiska partikongressens förslag om välfärdsföretag i Framtidskontraktet var ”den värsta inskränkningen av fri företagsamhet sedan löntagarfonderna” (www.di.se, 130413). Många andra aktörer inom detta område har också deltagit i debatten som SKL, Dagens Samhälle, Företagarna, Almega, Vårdföretagarna, Friskolornas riksförbund, Timbro, FAMNA – idéburen vård och omsorg, Idébundna skolors riksförbund samt berörda fackliga organisationer (Nilsson 2014a).

I november 2016 lade tidigare kommunalrådet i Malmö Ilmar Reepalu, som varit ensamutredare, fram betänkandet *Ordning och reda i välfärden*, SOU 2016:78. Förslaget innebar en rad skärpningar av regelsystemet avseende tillstånd, uppföljning och kontroll. En ny lag om valfrihetssystem skall ersätta LOV. Särskilda regler för att främja idéburen verksamhet ingick också. Förslaget innebar inte ett förbud mot vinstutdelning utan för att förhindra ”övervinster” skall en begränsning av vinsten till högst sju procent av det operativa kapitalet utöver statslåneräntan införas.

Betänkandet väckte en mycket intensiv debatt, där allianspartierna och den borgerliga pressen liksom näringslivet och de privata företagarnas organisationer krävde att betänkandet skulle förkastas i sin helhet. Det har nu varit föremål för remissbehandling och det kan konstateras att även de idéburna organisationerna varit kritiska (www.regeringen.se). Debatten fick förnyad intensitet när den tidigare statssekreteraren Per Molander i mars presenterade ESO-rapporten *Dags för omprövning* (2017:1).

Sverige har när det gäller privatiseringar inom välfärdsektorn gått längre än andra nordiska länder och speciellt gäller det skolan. I Danmark finns sedan länge många fristående skolor och i Norge har det blivit vanligare under senare år men vinstdrivande utförare är inte tillåtna. I Finland har frågan inte varit aktuell (Mydske, Claes och Lie 2007 samt SOU 2016:78). Sverige är idag det enda landet i världen som tillåter vinstdrivande utförare efter det att Chile avskaffat det system som infördes efter Pinochets maktövertagande. Skolkommissionen föreslår flera åtgärder för att minska segregationen bl.a. en reglering av skolvalet (SOU 2017:35). Flera ledande forskare har krävt kraftiga begränsningar i vinstutdelning för privata

utbildningsanordnare (Gustafsson, Sörlin och Vlachos 2016) och ”Sätt stopp för vinstuttag i skolan” (Cannon, B m.fl. 2013).

Frågan om vinster i välfärden är således en mycket politiskt kontroversiell fråga, där de politiska partierna, fackliga organisationer och andra intresseorganisationer tagit ställning. Det föreligger ett omfattande utredningsmaterial som ligger till grund för en intensiv debatt där särskilt skolan stått i fokus. Men vad tycker svenska folket och hur förhåller sig väljarnas åsikter till deras valda representanters ställningstaganden?

Huvudfrågeställningen i det här kapitlet gäller i vad mån svenska folkets främsta företrädare – riksdagsledamöterna – representerar befolkningens åsikter i frågan om vinster i välfärden. Frågan är av stort intresse eftersom tidigare forskning visat att åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda tenderar att vara god i frågor som är knutna till den traditionella vänster-högerdimensionen. Inledningsvis skall analyserna av svenska folkets inställning redovisas baserat på tidigare undersökningar (Nilsson 2014a och 2016b).

Undersökningar av medborgarnas inställning till vinster i välfärden

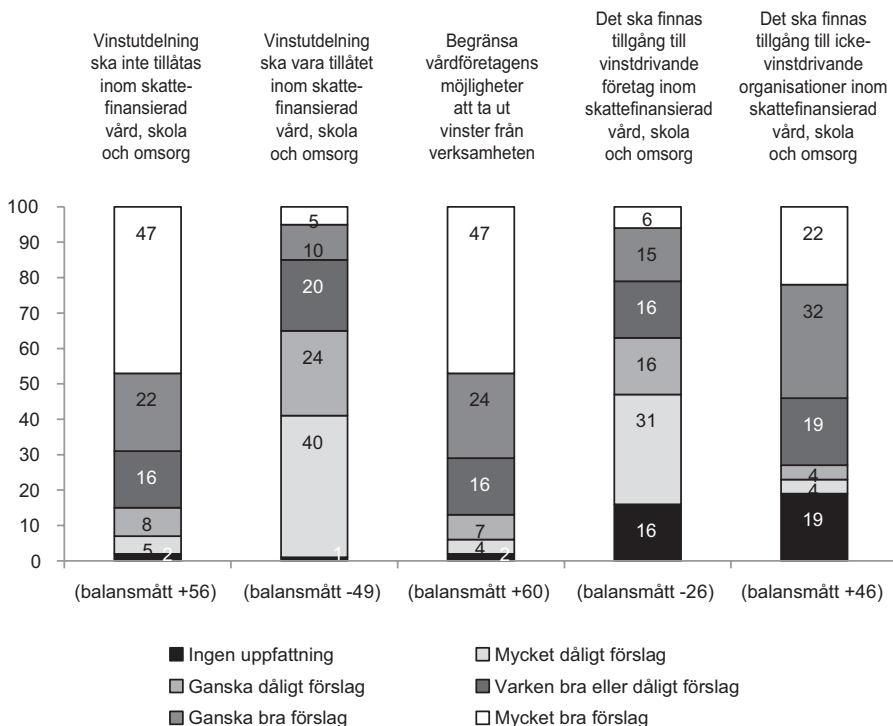
SOM-institutet har analyserat svenska folkets åsikter om vinster i välfärden i nationella och regionala SOM-undersökningar sedan 2012. Historiskt har vi – på grund av sakfrågans starka ideologiska laddning – kommit att använda inte mindre än fem olika frågeinstrument för att ge precision åt studierna och belysa olika aspekter. Mätningarna har handlat om attityder till vinster och vinstutdelning i välfärden, till regleringen av verksamheten och till vinstmedlens disposition. När det gäller tjänsteproduktion inom välfärdssektorn har även inställningen till olika alternativ till kommuner och landsting/regioner som serviceproducenter undersökts. Som en bakgrund till vår huvudanalys – som gäller åsiktsrepresentativitet mellan väljare och valda i vinstutdelningsfrågan – inleder vi med en kort sammanfattning av vad vi hittills har funnit.

I 2012 års SOM-undersökningar ingick för första gången en generell fråga om vinster inom välfärden: *Vinstutdelning skall inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg* (se figur 1). Frågan avsåg alltså uttryckligen vinstutdelning med angivande av de tre kärnområdena inom skattefinansierad välfärd. Formuleringen beskriver ett långtgående alternativ till nuvarande förhållanden, som medger vinstutdelning. Vid denna första mätning av vinstutdelningsopinionen visade resultaten att mer än 60 procent av svenska folket ansåg att det var ett mycket bra eller ganska bra förslag att inte tillåta vinstutdelning.

I 2013 års undersökning genomfördes ett större metodtest med flera olika alternativa sätt att mäta, huvudsakligen för att utesluta att den valda formuleringen givit en alltför ensidig bild av vinstutdelningsopinionen i Sverige. I ett av formuläerna 2013 användes en omvänd formulering: *Vinstutdelning skall vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*. Resultatet var i det närmaste identiskt;

omkring två tredjedelar ansåg att det var ett dåligt förslag och det var få som tyckte om förslaget. En tredje fråga med formuleringen *Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten* visade ett liknande svarsmönster (se figur 1).

Figur 1 Resultat från olika sätt att mäta svenska folkets inställning till vinster i välfärden, 2013 (procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas nedan och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. Frågorna var följande: "Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg", "Vinstutdelning ska vara tillåtet inom skattefinansierad vård, skola och omsorg", "Begränsa vårdföretagens möjligheter att ta ut vinster från verksamheten" samt "Tycker du att det är bra eller dåligt att det finns tillgång till följande alternativ inom skattefinansierad vård, skola och omsorg vid sidan av kommun och landsting/region: *vinstdrivande företag* respektive *ideella/andra icke vinstdrivande organisationer?*"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2013.

Ett fjärde frågeinstrument användes i 2013 års nationella undersökning aktualiserades två alternativ till kommun och landsting/region nämligen *vinstdrivande företag*

och *ideella organisationer/andra icke vinstdrivande organisationer*. En tredjedel hade då svårt att ta ställning och valde alternativen ingen uppfattning eller varken bra eller dåligt. Men utslaget var ändå tydligt. Endast var femte önskade vinstdrivande företag som ett alternativ till de offentliga organisationerna medan en majoritet ville ha icke vinstdrivande organisationer.

Vinster behöver emellertid inte vara något kontroversiellt om vinsten återinvesteras i verksamheten. Ett femte mått på inställningen till vinster är synen på hur vinster skall få disponeras. Det är uttag eller utdelning av vinster till ägarna som det råder olika uppfattningar om oavsett om utbetalning sker löpande enligt beslut av stämma eller i samband med försäljning av företag. Vad som varit särskilt omdiskuterat har varit om företagen betalar skatt i Sverige eller i länder med mer gynnsamma skatteregler, speciellt om det sker inom ramen för internationella koncerner med möjlighet att påverka var och i vilka former vinstuttaget sker.

I 2013 års nationella SOM-undersökning ställde vi även en fråga om hur eventuella vinster skall disponeras. Skall företagen som idag själva besluta om vinstutdelning eller skall vinstutdelning inte tillåtas. Dessutom angavs två mellanalternativ: *Det mesta av vinsten ska återinvesteras i verksamheten och endast en mindre del ska få delas ut* samt *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten*.

Det var mycket få, under 10 procent, som stödde den nuvarande ordningen att *Företagen ska som idag själva bestämma om vinstutdelning* och 80 procent ville se begränsningar. Samtidigt var det också bara var femte som valde alternativet *Vinstutdelning ska inte tillåtas*. Alternativet *Vinster ska endast få återinvesteras i verksamheten* innebär emellertid att vinstutdelning inte skall ske och tillsammans med förslaget vinstutdelning ska inte tillåtas var det hälften som valde dessa alternativ. Istället var det begränsningar av vinstutdelningen med krav på att det mesta av vinsten skulle återinvesteringar som efterlystes och närmare en tredjedel valde detta alternativ (Nilsson 2014a).

SOM-institutets ovanligt ambitiösa undersökningar av vinstutdelningsopinionen kan sammanfattas på följande sätt: Oavsett vilken frågeformulering som användes fanns ett stort motstånd mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg. Missnöjet med de nuvarande förhållandena var utbrett. Eftersom resultaten var mycket likartade oavsett sättet på vilket frågorna ställts i undersökningarna kan vi sluta oss till att attityder till vinstuttag i välfärden var kristalliserade bland medborgarna.

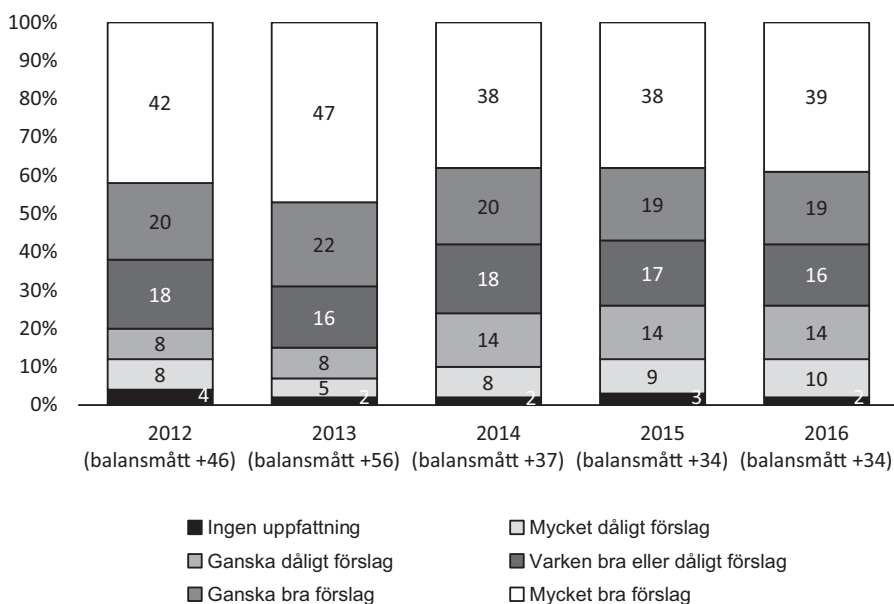
Vinstutdelningsopinionen är stabilt negativ

Efter den breda satsningen 2013 med fem olika frågor om vinstutdelning har i de nationella och regionala undersökningarna även senare ingått några av frågorna vilket gör det möjligt att på vissa områden följa utvecklingen över tid. Frågan *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg* har funnits med varje år sedan 2012 i den nationella undersökningen och har även

funnits med i de regionala undersökningarna. År 2012 ansåg drygt 60 procent att vinstutdelning inte skall tillåtas medan mindre än 20 procent tyckte att det är ett dåligt förslag. Knappt var femte svarande valde alternativet varken bra eller dåligt förslag och det var få som inte hade någon åsikt. Dessutom skall framhållas att ca 40 procent valde ytterlighetsalternativet *mycket bra förslag*.²

År 2013 hade den kritiska inställningen till vinstutdelning förstärkts och närmare 70 procent tyckte att det var ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning och cirka hälften valde alternativet *mycket bra förslag*. Knappt 15 procent tyckte att det var ett dåligt förslag (figur 2). Därefter återgick svarsmonstret till samma som 2012 med cirka 60 procent positiva till att vinstutdelning inte skulle vara tillåtet.

Figur 2 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg 2012–2016 (Procent)

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslaget som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2016³.

Inställning till vinstutdelning i olika grupper

I den politiska debatten och i riksdagen finns klara blockskillnader som legat till grund för de politiska besluten på detta område. Det har funnits en stor samstämmighet bland allianspartierna. De rödgröna partierna har varit mer oeniga i frågan. På medborgarnivån är mönstren dock annorlunda. I tabell 1 redovisas utvecklingen av vinstutdelningsopinionen först i olika grupper av partisympatisörer under åren 2012–2016.

Bland samtliga partiers sympatisörer fanns 2013 en majoritet som ansåg att det var ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning: bland de rödgröna 70 procent eller mer och bland allianspartierna 50–60 procent.

Tabell 1 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, 2012–2016 (balansmått)

	V	S	MP	C	FP/L	KD	M	SD	Totalt
2012	+77	+58	+61	+30	+21	(+52)	+32	+40	+46
2013	+86	+70	+64	+43	+38	(+35)	+43	+45	+56
2014	+87	+67	+62	+8	+3	(-3)	-10	+46	+36
2015	+86	+65	+66	+11	-10	(+28)	+2	+23	+34
2016	+96	+57	+65	+20	+9	(-3)	+6	+28	+34
Minst antal svarande	88	359	58	31	85	37	322	120	1 586

Kommentar: Partisymptati avser bästa parti. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2012–2016.

Valåret 2014 sker bland allianspartiernas sympatisörer en uppslutning bakom partilinjen medan de rödgröna sympatisörerna har kvar samma syn på vinstutdelning och detsamma gäller SD-sympatisörerna. Dessutom var 2014 års val ett val där välfärdsfrågorna var viktigast för val av parti vilket bidrog till de borgerligas tillbakagång (Oscarsson och Holmberg 2016). Endast vid enstaka tillfällen förekommer det att balansmättet/opinionsbalansen för allianspartierna är negativ – med fler som tycker att det är ett dåligt än ett bra förslag.

År 2016 var det bland de rödgröna en mycket stor uppslutning bakom förslaget om vinstförbud och även bland C- och SD-sympatisörerna förelåg en klar övervikt för förslaget, ett mindre stöd bland L och M men endast bland KD sympatisörerna var det något fler som tyckte att det var ett dåligt förslag.⁴

I väljarrollen är det oavsett partitillhörighet alltså en mycket stark övervikt för att inte tillåta vinstutdelning. Men i vilken utsträckning påverkas inställningen av

brukarrollen, det vill säga om man själv nyttjar privata tjänster inom vård, skola och omsorg eller är nära anhörig till någon som brukar privata alternativ.

Brukarna av både offentliga och privata alternativ inom vård och skola gjorde 2013 samma bedömning av vinstutdelning som allmänheten; det vill säga närmare två tredjedelar tyckte att vinstutdelning inte skulle tillåtas. Skillnaden mellan de som går i kommunala och fristående skolor var liten och detsamma gällde mellan de som vände sig till offentliga och privata vårdcentraler. Samma svarsmönster gällde för de som har nära anhöriga som nyttjade offentliga och privata tjänster inom vård och skola. De som nyttjar privata alternativ inom barnomsorg och äldreomsorg var förhållandevis få men resultaten var likartade inom dessa områden. Bland dem som varken har direkt kontakt med respektive serviceområde som brukare eller indirekt hade det som nära anhörig var resultatet detsamma som bland allmänheten. Resultaten var i huvudsak desamma i undersökningarna i Västra Götaland 2013 och i Värmland 2014 (Nilsson 2014 och 2016a).

De nya resultaten från 2016 års SOM-undersökning visar att det alltså råder begränsade skillnader mellan olika socioekonomiska grupper i fråga om inställningen till vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg; när det gäller kön och utbildning är det mycket små skillnader, detsamma gäller stad - land och det kan noteras att Stockholm inte avviker i detta avseende trots att privatiseringarna gått längre i Stockholms stad och Stockholms läns landsting än i andra delar av landet. Balansmättet för de yngsta är lägre än för övriga åldersgrupper men det beror på att de i mindre utsträckning har en bestämd uppfattning. Högre tjänstemän och företagare liksom anställda inom privat sektor är något mindre positiva till att inte tillåta vinstutdelning men det är även bland dessa grupper en positiv övervikt (se tabell 2).

Nej till vinstutdelning men ja till valfrihet

Huvudmotiven för att tillåta privata företag var när reformen infördes att det skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn (Bendz 2012; Kastberg 2010). Valfriheten skulle öka och brukarna av offentligt finansierade tjänster skulle kunna välja barnomsorg, skola, vårdcentral och sjukhus. Den fria etableringsrätten för producenterna har emellertid inneburit att den ökade valfriheten mellan offentliga och privata alternativ främst finns i storstadsregionerna och resursstarka områden inom dessa. Vad anser då väljare och brukare om valfrihet inom, barnomsorg, skola, vård och äldreomsorg? Hur viktigt är det?

Det visade sig i våra studier att det fanns ett mycket starkt stöd för valfrihet inom samtliga undersökta områden; närmare tre fjärdedelar ansåg att det var viktigt med valfrihet inom sjukvård och äldreomsorg och drygt två tredjedelar inom barnomsorg och skola. Inom sjukvård och äldreomsorg var det 40 procent som väljer alternativet mycket viktigt och inom barnomsorg och skola en tredjedel. Endast var femte ansåg att det var mindre viktigt och nästan alla hade en åsikt om valfrihet inom välfärden. (Nilsson 2014a).

Tabell 2 Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg efter kön, ålder, utbildning, hem, yrkessektor samt stad-land, 2016 (procent, balansmått och antal)

		Bra förslag	Varken bra eller dåligt	Dåligt förslag	Ingen åsikt	Balansmått	Minsta antal svarande
<i>Samtliga</i>		58	16	24	2	+34	1 650
<i>Kön</i>	Kvinna	61	16	21	2	+40	888
	Man	56	16	26	2	+30	759
<i>Ålder</i>	16–29 år	49	23	27	1	+22	231
	30–49 år	64	13	22	1	+42	444
	50–64 år	61	17	21	2	+40	463
	65–85 år	57	14	26	3	+31	612
<i>Utbildning</i>	Låg	60	14	22	4	+38	264
	Medellåg	58	18	23	1	+35	506
	Medelhög	59	17	23	1	+36	363
	Hög	59	13	26	1	+33	486
<i>Hem</i>	Arbetare	64	14	20	2	+44	605
	Tjänstemän	64	14	21	1	+43	567
	Högra tjmhem	43	21	35	1	+8	175
	Företagare	50	15	33	2	+17	132
<i>Yrkessektor</i>	Statlig	67	12	18	3	+49	160
	Kommunal	67	13	19	2	+48	339
	Region	69	14	14	3	+55	112
	Privat	55	17	27	1	+28	830
<i>Stad-land</i>	Sthlm, Gbg och Malmö	58	14	27	1	+31	286
	Stad eller större tätort	59	16	23	2	+36	778
	Mindre tätort	59	16	24	2	+35	319
	Ren landsbygd	59	18	22	1	+37	235
<i>Medborgarskap</i>	Svenskt	60	15	24	1	+36	1 494
	Utländskt eller dubbelt	48	23	23	6	+25	65

Kommentar: Förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning framgår av rubriken.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016.

En majoritet inom alla grupper av partisympatisörer utom Vänsterpartiets gör bedömningen att det är viktigt med valfrihet inom skolan och skillnaderna mellan partiernas sympatisörer är betydande från 40 procent bland Vänsterpartiets sympatisörer till 70 och 80 procent bland de borgerliga partiernas sympatisörer.

Socialdemokraternas, Miljöpartiets och Sverigedemokraternas sympatisörer bildar i detta avseende en mellangrupp med drygt 60 procent som anser att det är viktigt med valfrihet. För övriga undersökta välfärdsområden barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är svarmönstret likartat.

Oavsett om brukarna nyttjar offentlig eller privat skola är det en stor majoritet, som anser att det är viktigt med valfrihet och detsamma gäller om man nyttjar offentlig eller privat vårdcentral. Samma huvudmönster gäller också för nära anhöriga som indirekt kommer i kontakt med offentliga och privata alternativ inom skola och vård.

I vilken utsträckning påverkar då inställningen till valfrihet synen på vinstutdelning? Även bland dem som anser att det är mycket viktigt med valfrihet inom skolan är det över 60 procent som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg och bland dem som anser att det inte alls är viktigt är det nio av tio som anser att vinstutdelning skall förbjudas. Inom barnomsorg, sjukvård och äldreomsorg är huvudmönstret detsamma och resultaten är likartade för övriga områden (Nilsson 2014a).

Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda?

I avhandlingen *”Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati”* analyserade Sören Holmberg relationen mellan väljare och valda (Holmberg 1974). Åsiktsöverensstämmelsen har snarast blivit något mindre över tid men de valda politikerna skall både företräda väljarna och visa ledarskap och driva frågor. I vänster-högerfrågor har emellertid överensstämmelsen varit förhållandevis god. Ett grundmönster är en solfjädersmodell där ledamöterna i riksdagen uppvisar en större spännvid i åsikter än medborgarna; vänsterpartiets ledamöter låg 2010 något till vänster om sina sympatisörer medan S- och MP-ledamöterna intog samma positioner som sina väljare; de borgliga partiernas riksdagsledamöter liksom SD-representanterna låg däremot till höger om sina väljare (Holmberg 2014).

I 2014 års Riksdagsundersökning ingick för första gången frågan *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg*.⁵ Resultatet visar att det är mycket stora skillnader bland riksdagsledamöterna när det gäller vinstutdelning mellan de rödgröna och allianspartierna, där det finns en mycket stor majoritet bland de rödgröna för förslaget medan de borgerliga är mycket negativa. Sverigedemokraternas ledamöter intar en mellanställning men med fler som anser att det är ett dåligt förslag.

Vid en jämförelse mellan vad svenska folket anser om vinstutdelning 2016 och dagens riksdagsledamöters åsikter 2014 visar det sig att åsiktsöverensstämmelsen mellan de rödgröna riksdagsledamöterna och deras sympatisörer är stor medan avståndet inom de borgliga partiernas mellan väljare och valda i frågan om vinstutdelning omvänt är mycket stor. Medan 40–50 procent av allianspartiernas sympatisörer 2016 anser att det är bra att inte tillåta vinstutdelning är det bara

några få riksdagsledamöter som delar denna uppfattning. Omvänt är det minst 90 procent av de borgerliga riksdagsledamöterna som anser att det är ett dåligt förslag. Bland SDs riksdagsledamöter är det något fler som är emot medan det är en majoritet av deras sympatisörer som anser att det är ett bra förslag att inte tillåta vinstutdelning inom skattefinansierad vård, skola och omsorg.

Tabell 3 *Vinstutdelning ska inte tillåtas inom skattefinansierad vård, skola och omsorg, åsikt bland svenska folket 2016 och riksdagsledamöterna 2014 (procent och balansmätt)*

	V	S	MP	C	FP/L	KD	M	SD	Totalt
Bra förslag	97/90	72/83	75/79	50/0	45/0	(43)/0	42/2	56/32	60/46
Varken bra eller dåligt	2/0	13/11	17/8	21/10	18/0	(11)/0	22/1	16/12	16/7
Dåligt förslag	1/10	15/6	8/13	29/90	37/100	(46)/100	36/97	28/56	24/47
Summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Balansmätt	+96/+80	+57/+77	+67/+66	+21/-90	+8/-100	(-3)/-100	+6/-95	+28/-24	+36/-1
Antal svarande	95/19	414/100	59/24	120/19	90/16	37/12	355/63	204/34	1 618/287

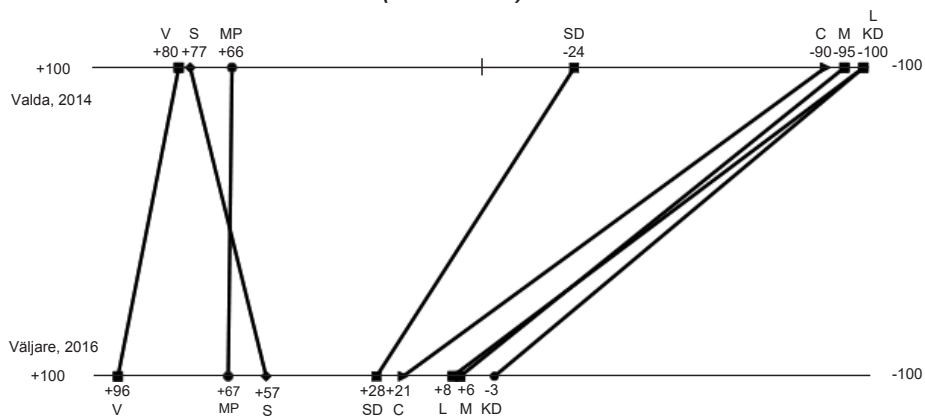
Kommentar: Förslaget om vinstutdelning som svarspersonerna har fått ta ställning framgår av rubriken. I denna tabell redovisas inte de som inte svarat på denna delfråga som ingen åsikt.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och Riksdagsundersökningen 2014.

Denna bristande åsiktöverensstämmelse inom allianspartierna är extrem och klart större än i andra vänster- högerfrågor. Det vanliga solfjädersmönstret (se Holmberg 2014) där de valda bland de rödgröna ligger till vänster om sina väljare och de borgerliga till höger, gäller inte för frågan om vinstutdelning. Det betyder att det finns en asymmetri när det gäller åsiktsrepresentativitet mellan dagens sympatisörer och riksdagsledamöter: rödgröna riksdagsledamöterna återspeglar sina sympatisörers åsikter väl, medan allianspartiernas valda representanter ligger mycket långt från sina sympatisörer när det gäller frågan om vinster i välfärden. Professor Sten Widmalm hävdar att frågan om vinster i välfärden blottlagt en stor brist i demokratin och skapat en näringslivskorporativism (Widmalm 2017).

I figur 3 sammanfattas skillnader och likheter mellan väljare och valda genom att redovisa balansmätten för partiernas sympatisörer jämfört med riksdagsledamöterna.

Figur 3 *Inställningen till förslaget om vinstutdelning bland sympatisörer 2016 och valda 2014 (balansmätt)*

Kommentar: Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag, se tabell 4 ovan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2016 och Riksdagsundersökningen 2014.

I 2014 års val var välfärdsfrågorna mest betydelsefulla för partivalet men vinstfrågan kom först på elfte plats (SVT/VALU 2014). För väljare som lämnade allianspartierna för de rödgröna var offentligt-privatdimensionen följt av välfärdsdimensionen den viktigaste anledningen till byte av parti över blockgränsen (Oscarsson och Holmberg 2016).

Vinstfrågan på agendan

Idag har vinstfrågan fått ökad aktualitet genom betänkanden från Ingmar Reepalus utredning och skolkommissionen samt ESO-rapporten *Dags för omprövning*, som samtliga partier och andra aktörer har att ta ställning till. Det kom till uttryck på Socialdemokraternas partikongress www.socialdemokraterna.se och i en gemensam debattartikel i SvD krävde ledande företrädare för allianspartierna att Reepalus utredning skall läggas i papperskorgen och att vinsttak inte skall införas (www.svd.se, 170423). Samtidigt finns det starka företrädare för privata intressen inom välfärdsmarknaden som är engagerade i debatten liksom fackliga organisationer och företrädare för andra intresseorganisationer.

Slutbetänkandet från Välfärdsutredningen *Kvalitet i välfärden – bättre upphandling och uppföljning* (SOU 1917:38) överlämnades i maj 2017 mindre än ett och ett halvt år före nästa riksdagsval. I slutbetänkandet framhålls att en vinstbegränsning är nödvändig och att den inte kan ersättas av utökade kvalitetskrav. Det bör övervägas om det skall göras undantag från vissa regelverk för idéburna aktörer men det krävs då att vilka aktörer som skall omfattas kan fastställas och statistiken skall redovisa de idéburna organisationerna särskilt. Jämlikhet är en viktig aspekt för

förbättrade kvalitetskrav och välfärden behöver bli mer personinriktad där olika aktörer samverkar. Medarbetare med rätt kompetens är den viktigaste resursen för att uppnå rätt kvalitet. Genom sin roll som tillstånds- och tillsynmyndighet har staten det övergripande ansvaret och när verksamhet överlämnas till privata utförare har kommuner och landsting kvar ansvaret som huvudmän för sjukvården och socialtjänsten. Det framhålls att det inte enbart går att förlita sig på brukarens val för att uppnå en god kvalitet. Upphandlingar samt tillsyn och uppföljning måste förbättras (SOU 1917:38).

Under den ekonomiska krisen på 1990-talet fattade regeringen Bildt beslut som kom att innebära djupgående förändringar av den svenska välfärdsstaten med öppnandet för privata aktörer inom vård, skola och omsorg. Tidigare hade produktionen av den offentligt finansierade verksamheten nästan uteslutande bedrivits av stat, landsting och kommuner eller affärsdrivande verk och offentligt ägda företag. Utmärkande för den nya politiken var marknadsinriktningen med vinstdrivande företag. Privata företag skulle öka mångfalden och effektivisera välfärdssektorn. De viktigaste argumenten emot var att privatisering riskerar att leda till minskad likvärdighet och segregation samt att den demokratiska kontrollen försvagas (Bendz 2012; Kastberg 2010). Långtgående förändringar genomfördes utan att konsekvenserna utretts och regler för upphandling, tillsyn och utvärdering utarbetats. Senare socialdemokratiska regeringar behöll länge den genomförda politiken med få förändringar.

Utvecklingen har gått mot att vinstdrivande företag har expanderat medan den tredje sektorn bestående av ekonomiska och ideella föreningar, stiftelser och trossamfund samt andra icke vinstdrivande organisationer fortsatt svarar för en mycket liten andel av den icke offentliga verksamheten i Sverige (Sandberg 2014). Det innebär att det etablerats ”kvasimarknader”, där den som nyttjar tjänsten inte betalar utan finansieringen sker genom skatter, vilket gör att det inte bara är brukarens bedömning som är viktig utan även skattebetalarens/väljarens åsikter (Hartman red. 2011).

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att det fortfarande finns ett utbrett stöd bland svenska folket för förbud mot vinstutdelning inom skattefinansierad vård skola och omsorg. Olika alternativa frågor ger samma huvudresultat. Samtidigt anser ca 70 procent att det är viktigt med valfrihet inom barnomsorg, skola, sjukvård och äldreomsorg. Även de som anser att det är viktigt med valfrihet är av uppfattningen att det inte skall vara tillåtet med vinstutdelning. Motståndet mot vinstutdelning finns även bland dem som själva nyttjar privata alternativ eller har nära anhöriga som gör det. Som alternativ till kommun och landsting/regioner vill svenska folket inte se vinstdrivande företag utan idéburna organisationer och det har utbrett stöd inom alla partier. Det råder stor åsiktöverensstämmelse mellan väljare och valda bland de rödgröna men stora åsiktskillnader mellan sympatisörer och riksdagsledamöter bland allianspartierna medan Sverigedemokraterna intar en mellanställning.

Noter

- ¹ I denna artikel sammanfattas resultaten från de SOM-undersökningar som analyserat frågor om vinster i välfärden under perioden 2012-2016. Det innebär att avsnitt som tidigare publicerats också ingår i denna artikel, främst från ”Nej till vinstutdelning – ja till valfrihet” Nilsson (2014).
- ² Det är ett mycket ovanligt svarsmönster när det gäller den här typen av frågor och är ett uttryck för intensitet i svaren. Av 59 åsiktsfrågor i 2012 års nationella undersökning är det bara i två frågor, där en större andel valt alternativet mycket bra förslag nämligen *Satsa mer på ett samhälle med ökad jämställdhet mellan kvinnor och män* (51%) och *Satsa mer på ett miljövänligt samhälle* (45%).
- ³ Huvudmönstret var detsamma i de regionala undersökningarna i Västsverige 2012 och 2013 men i Värmland 2014 var motståndet mot vinstutdelning större (Nilsson 2016a och b).
- ⁴ Även när det gäller de övriga frågorna om vinstbegränsningar och förbud mot vinstutdelning är det mycket stor uppslutning bland de rödgröna partiernas sympatisörer och ett utbrett stöd även bland allianspartiernas sympatisörer (Nilsson 2014a).
- ⁵ Svarsprocenten var mycket hög, 88 procent och bara för SD ledamöterna var den något lägre än 80 procent. Resultaten ger en representativ bild av åsikterna bland företrädarna för samtliga partier.

Referenser

- Bendz, A (2012) ”Värdvalet i Västsverige”. I Bergström, A red. *Västsvensk vardag*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Cannon, B m.fl. (2013) ”Sätt stop för vinstuttag i skolan” *SvD* 130327.
- ESO rapport 2017:1, *Dags för omprövning*.
- Gustafsson, J-E, Sörlin, S och Vlachos, J (2016) *Policyidéer för svensk skola*. SNS Förlag.
- Hartman, L (2011) red. *Konkurrensens konsekvenser: Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS Förlag.
- Holmberg, S (1974) *Riksdagen representerar svenska folket. Empiriska studier i representativ demokrati*. Lund, Studentlitteratur.
- Holmberg, S (2014), ”Representerar riksdagen svenska folket?” I Karlsson, D och Gilljam, M red. *Svenska politiker. Om de folkvalda i riksdag, landsting och kommun*. Santérus Förlag.
- Karlsson, D (2013) ”Åsiktsöverensstämmelse mellan väljare och valda i regionpolitiken”. I Bergström, A och Ohlsson, J red. *En region för alla? Medborgare, människor och medier Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Kastberg, G (2010) *Vad vet vi om kundval – en forskningsöversikt*. Stockholm: SKL.
- Mydske, P K, Claes, D H och Lie A (2007) *Nyliberalisme ideer och politisk virklighet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nilsson, L (2013) *Välfärdsolitik och välfärdsopinion 1986-2012. Vinster i välfärden?* I Weibull, L, Oscarsson, H och Bergström, A (red) *Vägska*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2014a) ”Nej till vinstutdelning – ja valfrihet”. I Bergström, A och Oscarsson, H red. *Mittfära och marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2014b) ”Starkt stöd för välfärdsstaten”. I Bergström, A och Oscarsson, H (red) *Mittfära och marginal*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2016a) ”Välfärdsolitik och välfärdsopinion valåret 2014 – Sverige och Värmland”. I Norell, P O och Nilsson, L red. *Värmländska utmaningar. Politik, Ekonomi, Samhälle, Kultur, Medier*. Karlstads universitet och SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2016b) ”Välfärdsolitik och välfärdsopinion i Sverige och Västra Götaland 2015”. I Bergström, A & Haring red. *Hållbarhetens horisont. Samhälle Opinion och Medier i Västsverige*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Oscarsson, H & Holmberg, S (2016) *Svenska väljare*. Stockholm, Wolters Kluwer. Regeringen, Dir. 2015:22.
- Riksdagen, betänkande 2014/15: FIU32
- Ruwaida, Y, Pertoft, M och Amin, J (2013) ”Förlåt, vår politik har lett skolan fel”. I Aftonbladet 131104.
- Sandberg, Å (2014) *Värden i välfärden. Om styrning och organisering efter New Public Management*. Arena idé.
- SFS 2008:962, *Lagen om valfrihet*, LOV.
- SOU 2013:56, *Friskolorna i samhället*.
- SOU 2016:78, *Ordning och reda i välfärden*.
- SOU 2017:35 *Samling för skolan. Nationell strategi för kunskap och likvärdighet*. VALU 2014.
- Widmalm, S (2017) ”Politiker och medborgare oense om vinst i välfärden”. I www.dn.se, 170227.
- www.di.se
- www.lo.se
- www.socialdemokraterna.se
- www.svd.se, 170423.
- www.sverigedemokraterna.se

